

AHMET MİDHAT EFENDİ VE ÜSS-İ İNKİLÂP ÜZERİNE

Muharrem DAYANÇ*

ÖZET

Ahmet Midhat Efendi, farklı bir medeniyet dairesine girişin öncesinde eskiden kopamayan, fakat yeniden de yüz çeviremeyen Tanzimat dönemi aydınlarının önde gelenlerindedir. Döneminde birçok edebî ve kültürel hadisenin yanında düşünce akımlarına da ilgi duyan Ahmet Midhat, *Üss-i İnkılâp* adlı kitabının “Mukaddime-i Ulâ” adlı giriş bölümünde Osmanlılık düşüncesinin II. Abdülhamit’in onayından geçmiş beyannamesini yapar. Dolayısıyla bu yönüyle *Üss-i İnkılâp*, Türk düşünce tarihi ve özellikle Osmanlılık ideolojisi bağlamında dönemin en önemli kaynak eserlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Üss-i İnkılâp, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı, Türk Düşünce Tarihi, Osmanlılık.

AN EVALUATION OF ÜSS-İ İNKİLÂP AND AHMET MİDHAT EFENDİ

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi is one of the most prominent intellectuals of Tanzimat Period who could not only cut his connection to the past but also could not avert his face from the new just before the entrance to the circle of a different civilisation. In addition to the lots of contemporary literary and cultural events, Ahmet Midhat sympathized trends of thought. In his book called *Üss-i İnkılâp* Ahmet Midhat wrote an introduction named as “Mukaddime-i Ulâ” and declared a proclamation about the thought of Ottomanism which had passed from the approval of Abdulhamit II. Therefore the book *Üss-i İnkılâp* is one of the most important sources of that period in the context of history of Turkish thought and ideology of Ottomanism.

Key Words: Ahmet Midhat Efendi, Üss-i İnkılâp, Turkish Literature During Tanzimat Period, History of Turkish Thought, Ottomanism.

GİRİŞ

Tanzimat döneminin en önemli simalarından biri hiç şüphesiz Ahmet Midhat Efendi’dir. Bu dönem sanatçılarının hemen hepsinde görülen çok yönlülük onda da dikkati çeker. Ahmet Midhat Efendi, *kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi* sıfatını hak edecek kadar velûd bir yazar; birçok küçük teşebbüsünün yanında dönemin en önemli gazetelerinden biri olan *Tercüman-ı Hakikat*’ı

* Doç. Dr., ESOGÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mdayanc@ogu.edu.tr

(1878) Türk basın tarihine mal edecek ölçüde mühim bir gazeteci; sayısı iki yüzü geçen eserlerinden¹ yaklaşık altmışını uzun hikâye ve roman türüne ayıran ilk profesyonel romancı²; devrinin tanığı bir tarihçi ve bütün bunların tabii bir uzantısı olarak yaşadığı zaman diliminin önde gelen yayımcılarından³. Hayatının ilk çeyreğinde onun elinden tutan iki önemli şahsiyet, ağabeyi Hafız Ağa ile devrin kudretli devlet adamlarından biri olan Midhat Paşa'dır. Bu iki insan gittikleri her yere onu da beraberinde götürürler. Hatta Midhat Paşa, Ahmet Midhat'ı, kendi adını ona verecek kadar çok sever ve bu yetenekli genci bir Batı dili öğrenmeye (Fransızca) teşvik eder. Yazar 27 yaşına kadar bu iki simanın gölgesinde yaşar ve onların açtığı yolda ilerler. Başta Vidin olmak üzere, Niş, Rusçuk ve Bağdat, bu üçlünün beraber buldukları mekânlar olarak dikkati çeker. Bunlar içinde Bağdat, yazarın edebî kişiliğinin oluşumunda bir adım öne çıkar. Ahmet Midhat Efendi burada çok zengin bir kültürel ortamla karşılaşır. Bu ortamda dikkati çeken başlıca şahıslar; Batı kültürünü öğrendiği ressam Osman Hamdi Bey; din ve medrese ilimleri tahsil ettiği Muhammed Feyzî ez-Zühâvî; kendisinden değişik doğu bilimleriyle felsefi konularda birçok şey öğrendiği yarı meczup ve feylesof-meşrep bir mizaca sahip olup Doğu ve Batı dillerini de çok iyi bilen Şirazlı Bakır Can Muattar'dır.

Yazar, ağabeyinin ölümü üzerine döndüğü İstanbul'da bundan sonraki hayatının -uzun süreli birkaç seyahati hariç- tamamını geçirir. Burada önce *Cerîde-i Askeriyye*'ye başmuharrir(başyazar) olur, daha sonra *Devir* ve *Bedir* mecmualarını yayımlar ve bunların peşinden *Dağarcık*'ı çıkarır. On sayı çıkabilen *Dağarcık* birçok felsefi problemin tartışıldığı mahfil olarak dikkati çeker. 1873 yılında ilgisi olmadığı hâlde Yeni Osmanlılarla birlikte Rodos'a sürgüne giden yazar, burada edebî açıdan en verimli yıllarını yaşar. Çocuklar için Medrese-i Süleymaniye'yi kurar ve bu kurumda dersler verir. Bütün bunların yanında yazar, ders kitapları ile ilk romanlarını da yine bu sürgün yıllarında neşreder. II. Abdulhamit ile iyi geçinir ve biraz da bunun mükâfatı olarak 1889'da Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılarak yaklaşık iki buçuk ay süren bir Avrupa seyahati yapar.⁴ II. Meşrutiyet sonrasında ise; Dârülfünûn, Medresetülvâizîn ve Dârümuallimât'ta "genel tarih, dinler tarihi, felsefe tarihi" ve "eğitim tarihi" gibi dersler okutur, değişik derneklere konferanslar verir.⁵

¹ Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin tam bir listesi için bkz: Hakkı Tarık Us, **Ahmet Midhat'ı Anıyoruz**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1955, 176 s.; Nüket Esen, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası**, Kaf Yayınları, İstanbul 1999, 215 s.; Sabri Koz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri", **Kitap-lık**, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 160-173.

² Bilgi için bkz: Durali Yılmaz, **Roman Kavramı ve Türk Romancılığının Doğuşu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 134 s.

³ Ahmet Midhat Efendi'nin kısaca değerlendirildiği bir paragrafı da buraya almak isteriz: "... A. Mithat ölçülü bir modernist, mâkul bir gelenekçi, atılcı bir tüccar, gerçek bir ansiklopedist ve toplumların zamanla gelişeceklerine kuvvetle inanan bir sosyal Darwincidir. Düşüncelerini kategorize etmekte herkesin zorlanmasının nedeni ise A. Mithat'ın ilkesel davranışlardan çok pragmatik tutumları desteklemesinde gizlidir. Kendi, hemen her konuda bir fikir sahibi olan; oğluna her şeyden anlamasını tavsiye eden; ancak oğlunun torununa tek bir şeyden anlamasını öğütlemesini isteyen A. Mithat, günü bilen bir düşünür olarak onun icaplarını yerine getirirken, bir diğer yükümlülüğünün de halkını geleceğe hazırlamak olduğu inancıyla davranır. Bütün bunlar, Türk modernleşmesinin kendine özgü orta yolcu çizgisinin, belki de, ilk örneklerinden biri olan A. Mithat'ın, nasıl olup gelenekçi bir modernist ya da liberal bir muhafazakar olarak tanımlanabildiğini, bir ölçüde de olsa, açıklar." Burak Onaran, "Ahmet Mithat Efendi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi)**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 174.

⁴ Carter V. Findley, **Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da**, Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 59 s.; Ahmet Midhat Efendi, **Avrupada Bir Cevlân**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1890.

⁵ M. Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1989, s. 100-103. Ayrıca bilgi için bkz: Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1985, s. 445-474.; Mustafa Nihat Özön, **Türkçe'de Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 66-76.; M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, MEB Yayınları, Ankara 1989, 424 s.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Ahmet Midhat Efendi'nin de baş aktörlerden biri olarak yer aldığı Tanzimat dönemi düşünce hayatında daha çok toplumu aydınlatmayı, geliştirmeyi amaçlayan ve sosyal yönü ağır basan fikirlerin ön plânda olduğunu görür. Bu fikirlerin önde gelenleri; Medeniyetçilik, Osmanlıcılık; İslâmcılık ve Türkçülük'tür. Bunların yanı sıra, dinî düşünce ve inançlardaki sarsıntılardan doğan ve Türk aydınını yer yer etkilemeye başlayan pozitivizm⁶ ve materyalizm gibi felsefi doktrinlerle de karşılaşılır.

Ahmet Midhat Efendi, devrin diğer aydınları gibi sosyal ve ferdi karakter taşıyan bütün bu fikirlere zaman zaman ilgi duymuş, fakat bazı yönleriyle çağdaşlarından ayrılmıştır.⁷ *Üss-i İnkılâp*'ın Türk düşünce tarihindeki yerini irdelemeye geçmeden önce Ahmet Midhat'ı zamanındaki diğer aydınlardan-yazarlardan ayıran özellikleri, Orhan Okay'ın tespitlerinden hareketle kısaca özetlemekte fayda vardır.⁸

- O, devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtuluşunun çaresini Yeni Osmanlılar⁹ gibi rejim değişikliğinde görmüyordu. Bu konuda Abdülhamit gibi düşünüyor; “eğitim ve kültürde belli bir seviyeye gelmeyen milletlerde rejim meselesinin ön plâna getirilmesinin zararlı olacağını” düşünüyordu. Bu noktada, Ahmet Midhat Efendi'nin fikirleriyle Münif Paşa'nın fikirleri paralellik arzeder.¹⁰

- 19. yüzyılda yaşayan aydınlarımızın birçoğunda görülen Batı hayranlığı Ahmet Midhat'ta farklı bir şekle bürünür. “O, hemen bütün edebî ve fikrî eserlerinde, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederek, sathî de olsa bir tenkit süzgecinden geçirmiş, o devir için dikkate değer bir sentez oluşturmaya çalışmıştır.”¹¹ Edebiyatta kendisine örnek olarak daima Batı edebiyatını alır. “Ona göre roman ve tiyatroya, önce Batı'yı taklit yoluyla başlamak, daha sonra mahallî ve millî bir karakter vermek gerekir.” Bütün bunlar, onun kendi kültüründen de vazgeçmeyen şuurlu bir Batıcı olduğunu gösterir.

- Ahmet Midhat Efendi'nin, *Üss-i İnkılâp* adlı eseri, “Osmanlıcılık”¹² ideolojisinin öne çıkarıldığı önemli bir kaynaktır. Bu eser, yazarın diğer düşünce akımlarının yanı sıra bir dönem de

⁶ M. Orhan Okay, Türk kültür tarihinin ilk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad üzerine yaptığı araştırmada bu yazarın Ahmet Midhat Efendi ile ilgisi hakkında şunları söyler: “... Ahmed Midhat Efendi'nin Beşir Fuad üzerindeki tesiri teşvik edici bir dost olmaktan ileri gidememiştir. Nitekim Beşir Fuad birçok yazısında onun bu teşvik ediciliğini şükranla anmıştır. Ancak bu hükmümüz hiçbir zaman Beşir Fuad'ı Ahmed Midhat Efendi'nin tilmizi gibi göstermek mânâsına alınmamalıdır. Beşir Fuad'ın bütün kaynakları doğrudan doğruya Batıdan gelmektedir. Araştırmamızda onun yerli bir müellifin tesiri altında kaldığını gösterecek bir delile veya vesikaya rastlamıyoruz. Bunun aksine olarak Ahmed Midhat'ın gözünde Beşir Fuad'ın çok derin bir bilgisi vardır. Ancak Ahmed Midhat onun materyalist fikirlerinin karşısındadır.” (Beşir Fuad, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*, Hareket Yayınları, İstanbul 1969, s. 201-202).

⁷ M. Orhan Okay, dönemin en önemli şahsiyetlerinden Namık Kemal ile mukayese ettikten sonra bu bahisle ilgili olarak Ahmet Midhat Efendi hakkında şunları söyler: “... O gençlik yıllarında Genç Osmanlıların yayınlarını takip etmiş, tam bir işbirliği yapmamışsa da zaman zaman onlarla görüşmüş, Rodos sürgünü dönüşünde ise ilişkilerini tamamen kesmiş, dünya görüşünü II. Abdülhamit'in fikirlerine aykırı olmayan bir zeminde aramıştır. Yani burada belirtmek istediğim husus kavgacı, daha doğrusu mücadeleci bir mizaca sahip olmadığıdır. Bu bakımdan ona etik açıdan belki konformist de denebilir. O pek çok hususta kendi değerlerimizi muhafaza ederek dengeli bir Batılılaşmayı esas almıştır.” (“Edebiyat Teorisi, Tenkit ve Ahmet Midhat Efendi”, *Dergâh*, Ocak 2006, s. 13).

⁸ M. Orhan Okay, “Ahmet Midhat Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 100-102. Ayrıca Bilgi için bkz: Muharrem Dayanç, “Ahmet Midhat Efendi'nin Türklüğe Dair İsimli Önemli Bir Konferansı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8/1, Haziran 2007, s. 1-18.

⁹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar -İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler-*, Haz. Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006, 701 s.

¹⁰ Bilgi için bkz: Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004; İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

¹¹ M. Orhan Okay, “Doğu ve Batı Medeniyeti Hakkındaki Umumi Görüşler”, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, MEB Yayınları, Ankara 1975, s. 7-39.

¹² Muharrem Dayanç, “Türk Düşünce Tarihinde Osmanlıcılık”, *Türk Yurdu*, Sayı: 284, Nisan 2011, s. 35-39.

Turkish Studies

Osmanlıcılık'a meylettğini gösterir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Üss-ı İnkılâp*'ın mukaddime bölümünü bu fikrin beyanamesi olarak görür.¹³

- 1896 yılı Haziranında *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınladığı “Dilde Sadeliği İltizam Edelim” başlıklı yazısında ve bunu takip eden diğer yazılarında ciddi tenkitler almasına rağmen dilde sadeliği savunmaya devam etmiştir.¹⁴ Türkçenin sadeleşmesi Türkçülük hareketinin en önemli umdelerinden biri olduğuna göre Ahmet Midhat'ın bu tavrı, bu hareket çerçevesi içerisinde değerlendirilebilir.

- “Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Midhat ile Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başlanır. O zamana kadar Tanzimat düşünörleri ve Yeni Osmanlıları tasalandıran yalnız siyasi düşünceydi.”¹⁵ Bu durum, daha önce de ifade edildiği gibi, Tanzimat döneminde, sosyal fikirlerden ferdi düşünceye geçişi göstermesi açısından önemlidir. Hilmi Ziya Ülken'in yukarıdaki düşünceleri ve Orhan Okay'ın Ahmet Midhat'ın materyalizm ile irtibatını yorumladığı bir paragrafını konuyu belli bir sonuca bağlaması açısından buraya almakta fayda göröyoruz:

“Materyalizme gelince, bu konu üzerine ilk müphem mesajlar Ahmet Midhat Efendi'den gelmiştir. Onun kendi çıkardığı Dağarcık(1872) dergisine yazdığı makalelerin bazıları bu açıdan bir takım suçlamalara vesile olmuştur. ‘Vilâdet’, ‘Duvardan Bir Sada’, ‘İnsan’, ‘Dünyada İnsanın Zuhuru’ adlı yazılarında, sistematik olmayarak materyalist hatta Darwinist kanaatler vardır. Bu makalelerinde ve bunlara verdiği cevaplarda bu kanaatlerinin İslâm'a aykırılık taşımadığını ileri sürmüştür. Daha sonraları yazdığı ‘Ben Neyim?’(1891) adlı kitabının ikinci adı ‘Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa’ olacaktır. Öyle anlaşılıyor ki Ahmet Midhat'ın Dağarcık'ta ileri sürdüğü kanaatler, şuurulu bir materyalist görüşün mahsülü değil, olsa olsa, pek çok yazısında olduğu gibi Batı kaynaklarından tesadüfi olarak elde ettiği ve kendisine cazip gelen bir takım yeni bilgilerin sergilenmesinden ibaretti.”¹⁶

Ahmet Midhat yine *Dağarcık*'ta yayınladığı “Felsefe ve Filozoflar” başlıklı yazısıyla filozof kelimesinin avam nezdindeki yanlış anlamlandırılışını(dinsiz) izale etmeye çalışır.

- “Sayısı altmış aşan büyük hikâye ve romanlarının pek çoğunda Tanzimat devrinin karakteristik düalizmini yansıtır.” Bu açıdan tipik bir Tanzimat aydını portresi çizer.¹⁷

- Ahmet Midhat yine *Dağarcık*'ta yayınladığı “Hürriyetin Mahiyeti” başlıklı yazısında hürriyet kavramını belli bir ölçüyle ifadelendirmeye çalışmıştır. Bu yazıda hürriyeti tamamen reddeden görüşleri de kayıtsız şartsız hürriyet anlayışını da reddeder. Bu anlayış onun II. Abdülhamit ile uzlaşmasının ana zeminini oluşturur.

AHMET MİDHAT'IN ÜSS-İ İNKILÂP'I

Hayatını kalemiyle kazanan ilk Türk aydınlarından biri olan Ahmet Midhat Efendi, yukarıda da belirtildiği gibi, çok değişik uğraşı alanlarının yanı sıra Türk ve dünya tarihi ile de ilgilenir. Türk düşünce tarihi bağlamında düşünüldüğünde bu çalışmaları içinde ilk akla gelenlerden biri *Üss-ı İnkılâp*'tır.¹⁸

¹³ Tanpınar, a.g.e., s. 153.

¹⁴ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara 1960; Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vilayet Yayınları, İstanbul 1981; Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisân Hareketi*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s. 115.

¹⁶ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 36.

¹⁷ M. Orhan Okay, “Ahmet Midhat Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 102.

¹⁸ Bu makalede Ahmet Mithat Efendi'nin “*Üss-ı İnkılâp (Kısım-ı Evel)*”, *Takvimhane-i Amire Matbaası*, İstanbul 1294/1877” künyeli eseri kullanılmıştır.

Üss-i İnkılâp'ın, dönemindeki ve Türk düşünce tarihindeki yerini doğru tespit etmek için birkaç edebiyat araştırmacısının Ahmet Mithat ve eseri hakkındaki görüşlerine atıfta bulunmak, konuyu sağlam bir zemine oturtmak açısından yararlı olacaktır.

İsmail Habip Sevük, genel anlamda Türk tarihçiliğini değerlendirirken Tanzimat dönemi tarihçiliğini; “resmî tarihçilik”, “hususî tarihçilik”, “edebî tarihçilik” ve “popüler tarihçilik” halinde dörde ayırır. Bu ayırmada Ahmet Midhat Efendi’yi, yazdığı ‘Üss-i İnkılâp’, ‘Zübdetü'l Hakayık’ ve ‘Kâinat’ isimli eserleriyle dördüncü kategoride değerlendirir.¹⁹

Mustafa Nihat Özön, Ahmet Midhat Efendi’nin tarihle ilgili eserlerini; *Hace-i Evvel*’in tarih kısmı(1868), *Kâinat*(1871-1881), *Üss-i İnkılâp*(1877-1878), *Zübdetü'l Hakayık*(1878) ve *Mufasssal*(3 cilt 1880) şeklinde sıralar ve *Üss-i İnkılâp*’ın II. Abdülhamit tarafından yazdırılması bahsini öne çıkararak, onun tarihle ilgili kitaplarını şu tanıtıcı bilgilerle ele alır:

“ II. Abdülhamit padişah olunca, kendi vaziyetini sağlamlaştırmak için Ahmet Midhat’a bir tarih ısmarladı. Bu suretle yazılmış olan **Üss-i İnkılâp** iki cilt halinde Tanzimat’tan başlayarak II. Abdülhamit’in ilk padişahlığı yılına kadar olan işleri hep bu bakımdan kaydeder; Tanzimat yıllarını ve bu yıllar içinde yapılan işleri fazla taraftar bir görüşle tahlile çalışır.

Abdülaziz hakkında saygılı bir dil kullanmaya çok dikkat eder, fakat bu basmakalıp saygı ve büyüme sözleri arasında, onun zamanında yapılan işleri anlatırken hep onun tahttan indirilmesini haklı gösterecek biçimde bir fikir güder ve bunun arkasından da bu tahttan indirme işine çalışanların da II. Abdülhamit için bir kâbus şeklini almaları üzerine onları çürütmek yolunda da bazı satırlar ayırarak bir takım hadiselerle temas eder. Hatta bu hareketi Namık Kemal’in iki acı mukabelesine sebep olmuştur.

Üss-i İnkılâp, bu kadarla bitmedi. Rus muharebesi neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu korkunç bir bozguna uğramıştı. Bu bozguna yeni padişahın kusuru olmadığını göstermek isteğiyle bir cilt daha yazdı. **Zübdetü'l-Hakâyık**’ta muharebenin çıkmasındaki sebepler, muharebeden önce olan politika çalışmaları, muharebenin çıkmasıyla olup biten hadiseler, resmî bir takım evrakın ilâvesiyle gösterilmiştir. Ahmet Midhat’ın yıllarca durmadan çalışan kalemi birçok tarih yazısını, tarih zevki uyandırmak için vücuda getirdi. Bu çalışma esnasında yaptıklarına kanaat edemiyerek belli başlı bir Osmanlı tarihi yazmak istedi.

Mufasssal Kurun-i Cedide Tarihi adlı ve daha ziyade **Mufasssal** diye adlanan bu eser, **Tercüman-ı Hakikat** gazetesine tefrika ediliyor ve sonra cilt haline konuluyordu. Esas itibarıyla, Osmanlı tarihi mevzu ittihaz edilmiş, fakat notlar şeklinde ilk ve orta zamanlara ait bilgiler ilâve olduğu gibi, dünya işleri de kaydedilmiştir. Eserin, o zamana göre, bir hususiyeti de bazı resim ve haritalarla plânları ihtiva etmesidir.”²⁰

Ahmet Mithat’ın, düşünce dünyalarıyla pek ilgisi olmadığı halde²¹ Yeni Osmanlılarla 1873 yılında Rodos’a sürgüne gönderilmesi onun mizacında ve dünyaya bakış açısında önemli değişikliklere neden olmuştur.²² Artık ona göre rahat ve huzurlu yaşamak için sadece kendi hâlinde

¹⁹ İsmail Habip (Sevük), *Avrupa Edebiyatı ve Biz II*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1941, s. 582.

²⁰ Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 310.

²¹ “Ahmet Midhat, ‘suçunun ne olduğunu bir türlü anlayamamıştı.’ Vapura bindirildiler, gene bir şey bilmiyordu, Ebuzziya ile Rodos adasına çıkarıldılar, gene bir türlü bu sürgünün neden olduğunun farkında değildi.” (Mustafa Nihat Özön, *Türkçe’de Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 151).

²² Daha geniş bilgi için bkz: M. Orhan Okay, “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, *Kitap-İk*, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 130-136.

neşriyat işiyle uğraşmak yetmemekte, devrin yöneticileriyle onların gururlarını okşayacak ve bunu da ortaya koyduğu eserlerle ispat edecek bir tavır içinde olmak gerekmektedir.

Nüket Esen, Ahmet Mithat'ın, *Menfa*'da²³ ileri sürdüğü fikirlerle *Üss-i İnkılâp*'ta takındığı tavır karşılaştırarak, yukarıda söylenenleri destekler mahiyette şunları ifade eder:

“Ahmet Midhat, Menfa'yı 1876'da Rodos'taki sürgün hayatı sırasında yazmıştır. Bu eserde Ahmet Midhat hiçbir siyasi fikri olmadığını, sadece medeniyet, terakki ve ahlâk adına insanları eğitmek için yazdığını söyler. Halbuki aynı yıl yazdığı Üss-i İnkılâp I ve bir yıl sonra 1877'de yayınladığı Üss-i İnkılâp II ile Zübdetü'l-Hakayık doğrudan Ahmet Midhat'ın politik tercihini gösteren eserlerdir. Üss-i İnkılâp'lar Abdülhamid'in isteği üzerine, biraz da Abdülaziz devrini tenkit maksadıyla yazılmışlardır. Abdülhamit döneminde azınlıklara verilen haklar yüceltilerek Abdülhamit övülür. Osmanlı-Rus savaşı hakkında siyasi ve tarihi bir kitap olan Zübdetü'l-Hakayık ise, bu kitabın zeyli niteliğindedir.

Bu eserler dönemin ve Abdülhamit'in savunmasıdır. Adeta kendini padişahın görüşlerinin sözcüsü durumuna düşüren Ahmet Midhat sarayın tezini savunmaktadır. Bu eserleri yazarın sonradan da eleştirilen politik bağlılıklarını ortaya koymakta ve Menfa'da kendisi ile ilgili söylediklerine ters düşmektedir. ‘Hiçbir siyasi fikri olmadığını’ söylemesi Abdülhamit ile uzlaşmaya giriş noktasını oluşturur.”²⁴

Ahmet Mithat'ın hemen her konuda Abdülhamit ile benzerlik gösteren görüşleri²⁵ devrin aydınlarının dikkatinden kaçmaz. Mesela; Namık Kemal göre o, “dönek, oportinist ve demagog”tur:

“Ahmet Midhat, Anayasa tartışmalarının ve alınan sonucun anlamlarını romantik Namık Kemal'den daha iyi kavrayan bir realisti. Namık Kemal'in gözünde Ahmet Midhat bir dönek, bir oportinist, bir demagogdu. Abdülhamid'in anayasacı olduğunu ispatlamak için yazdığı Üss-i İnkılâp adlı kitabı, daha çok ustalıklı kullandığı dilin yardımıyla belgeleri Abdülhamit'i temize çıkartmak çabasıyla kullanırken, Kemal'i karalamak için de yazıldığı bellidir.”²⁶

Bütün bu söylenenlerden sonra dikkatleri kitabın hem devri hem de günümüz için en önemli yeri addedilebilecek “Mukaddime-i Ulâ” bölümüne çevirmek gerekir. Çünkü bu bölüm Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle; “Osmanlılık cereyanının, hükümdarın tasvibine mazhar olmuş beyannameyi addedilebilir.” Yine ona göre, Ahmet Mithat'ın burada ortaya koyduğu görüşü orijinal ve üzerinde durulur kılan bu fikir cereyanını “bütün imparatorluk tarihine teşmil edilmiş bir ideoloji” olarak görmesi ve bu perspektifle değerlendirmesidir.²⁷

²³ Ahmet Midhat Efendi, *Menfa -Sürgün Hatıraları-*, Haz. Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul 2002, 251 s.

²⁴ Nüket Esen, “Ahmet Mithat: Hayat, Külliyyat”, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

²⁵ Mesela, onun, Abdülhamit'in ekonomik uygulamalarıyla ilgili tavrını Aykut Kansu'dan bir alıntıyla örneklemek yerinde olur: “Abdülhamit yönetimi ekonomik liberalizmin er veya geç siyasal liberalizmi gündeme getireceğini ve bunun da mutlakıyetçi yönetimin sonu olacağını bildiğinden, yalnızca liberal ekonomi politikalarını savunan Portokal Mikael Paşa ile Sakızlı Ohannes Efendi'nin düşünce ve politika üretmelerini engellemekle yetinmeyecek, yeni bir karşıt ekonomi politikası oluşturmaya da çalışacaktı. Bu propaganda faaliyetinde Ahmet Mithat önde gelen isimlerden biri oldu. Ahmet Mithat, *Ekonomi Politik* adlı kitabında (1874) ve Abdülhamit yönetimini karşıtlarına karşı savunduğu iki ciltlik *Üss-i İnkılâp* isimli kitabında (1877-1878) korumacılık politikasını savunuyordu.” (Aykut Kansu, “20. Yüzyıl Başlı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce -Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi-*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 294).

²⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 364.

²⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1985, s. 152.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Tanpınar dışında bu bölümü ve bahsi önemli bulan bir diğer araştırmacı Hilmi Ziya Ülken'dir. Yazarın; “bir devrin tarihi o devrin içinde yazılamaz” şeklindeki tarih görüşüne itiraz ederek, “vakalar unutulunca yazılmaları büsbütün güçleşir” anlayışını uyguladığını söyleyen Ülken, “birinci önsözde Osmanlı devletinin bünyesi hakkında ileri sürdüğü düşünce dikkate değer” der ve ekler:

“ 1. Osmanlı Devleti bir İslâm devleti gibi teşekkül etmemiştir. Çünkü onun bünyesine Müslüman olmayan unsurlar da karışmışlardır.

2. Osmanlı Devleti bir Türk devleti olarak da teşekkül etmemiştir, çünkü başka Türk devletleri Türk olmayanlardan kendilerini ayırmışlardır. Halbuki Osmanlıların temeli Türklük ise de Türk olmayanlarla karışmayı kabul etmişlerdir.

3. Osmanlı Devleti sırf bir ‘Osmanlı’ devleti olarak kurulmuştur.’ Osmanlılık, -Ahmet Mithat’a göre- Oğuz Karahan neslinden Osman Gazi’ye intisaptan ibarettir, fakat bunun için herhangi bir ırk ve mezhepte olmada bir beis yoktur. ‘Herhangi din ve mezhep, herhangi kavim ve milletten olursa olsun, Osmanlı bayrağı altında toplanan medenî fertlere Osmanlı denir’ diyor Ahmet Midhat’ın görüşünde.”²⁸

Ahmet Mithat, “Mukaddime-i Ulâ” bölümüne, içinde yaşadığı dönemin önemine atıfta bulunarak başlar ve her ne kadar Avrupalıların Osmanlı Devleti hakkında olumsuz fikirleri olsa da insanoğlunun fitratına en uygun hükümet biçimini dünyada ilk defa Osmanlıların kurmuştur, der. Osmanlı Devleti’ne gelinceye kadar bir çok medeni devlet kurulmuştur, fakat bu devletler sadece kendi hâkim milletlerini düşünmüşler, kendi hakimiyetlerinde yaşayan başka milletlerin o medeniyetin nimetlerinden yararlanmalarına izin vermemişlerdir.

Giriş olarak kabul edilebilecek bu ifadelerden sonra Osmanlı Devleti’nin kuruluş felsefesini veren şu ifadeler dikkati çeker: “*Kemâl-i ehemmiyetle dikkat olunacak ahvâldendir ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye sırf bir devlet-i İslâmîyye gibi teşekkül etmemiştir.*”²⁹ “*Kezâlik dikkat olunacak ahvâldendir ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye sırf bir devlet-i Türkiyye gibi de teşekkül etmemiştir.*”³⁰ Bu devlet kurulurken sadece Türk töresine göre kurulmamıştır, yine bu devlet kurulurken sadece dinî esaslara göre düzenlenmemiştir demek, bir adım ötesinde yine Ahmet Mithat Efendi’nin söyleyeceği üçüncü cümleye kapı aralar. O hâlde nasıl kurulmuştur, sorusu akla gelir ki bu kurgu ustaca bir kurgudur ve onun bütün eserlerinde çokça kullandığı “konuşma/diyalog” tekniğiyle yapılmıştır:

“Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye tevârîh-i selefde emsâli sibkat etmemiş olmak üzere müstakillen bir (Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye) olarak teşekkül eylemiştir ki bu “Osmâniyye” medlûlünün mahiyetini anlamak için izâhât ve tafsilât-ı âtiyyeye dikkat lâzımdır. Osmanlılık Oğuz Karahan nesl-i celilinden Gâzi Ertuğrul Beyzâde Osman Gâzi hazretlerinin zâtlarına ve ondan sonra bu hânedân-ı şevket-ünvânın ekber ve erşed vârisi olarak bil-fiil hükümdar bulunan zât-ı şevket-simâta tabiiyeti mensûbiyyet-i asliyye-i siyâsiyye eylemekten ibarettir. Bu mensûbiyyet için her hangi dinde her hangi mezhepte bulunur ise bulunsun hiçbir beis yoktur. Zîra bu heyet-i muazzama-i Osmâniyye kendi himayesi altına aldığı edyân-ı müştehirenin kâffesini bunların en serbest olarak icrâ-yı hükm ettikleri yerlerden daha serbest olmak üzere himayeyi deruhde eylemiştir. Bu mensûbiyyet-i celîle için her hangi milliyet ve kavmiyyette bulunulur ise bulunulsun yine bir beis yoktur. Zîra, bu heyet-i celîle-i Osmâniyye kendi himâyesi altına aldığı her milliyet ve kavmiyyet erbâbını himâye-i mezkûreden mukaddem ne kadar hür iseler

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s. 124.

²⁹ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâp (Kısm-ı Evel)*, Takvimhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1294/1877, s. 9.

³⁰ Ahmed Midhat, *a.g.e.*, s. 10.

ondan daha hür olarak muhafaza etmeği deruhde eyledikten fazla o halkı an-asıl Osmanlı gibi mülâhaza etmeği dahi binâ-yı hükûmetin mebnâsı addeylemiştir. İşte herhangi din ve mezhepten ve herhangi kavm ü milletten olur ise olsun livâ-yı şevket-ihvâ-yı Osmânî altında tecemmü ve tahaşşüd eyleyen efrâd-ı mütemeddineye “Osmanlı” ve bunlar üzerine hükümet eyleyen devlete dahi “Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” denilmiştir ki bu devletin vazîfe-i asliyyesi bilâ-istisnâ benî beşeri nimet-i hürriyyetle mesûd etmek için olanca himmetini gerek dâhilen ve gerek hâricen sarf eylemeye münhasır kalmıştır. Adetâ bir uhuvvet-i umûmiyye-i benî beşer demek olan şu cemiyet-i celîle ve cedîde bundan altı yüz sene evvel teşekkül eylediği ve ilk teşekkülüyle berâber bu yolda muvaffak olacağını bütûn âleme teslim ettirdiği zaman Avrupa'nın ne halde olduğu araştırılacak olur ise orada diyânet ve kavmiyyet-i mütebâyine erbâbının bir nâm altında ictimâ'ı tasavvur bile edilmek şöyle dursun hattâ cümlesi bir kavmiyyet ve diyânete mensub bulunan halkın dahi zulmet-i cehâlet ve vahşet içinde yekdiğeriyle boğaz boğaza gelmekte buldukları görülür ki onların iş bu şûriş-i halleri Osmanlılığın intizâm-ı medeniyet-perverîsi şânını bir kat daha ilâya medâr olur.”³¹

Yazar, tatlı üslûbuyla Osmanlıcılığı ön plâna çıkarır. Ona göre bu devlet Türklükle Müslümanlığın değerlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Midhat Efendi bu oluşumu kendi ifadesiyle; “uhuvvet-i umumiyye-i siyasiyye” olarak niteler. Bu genel anlamda siyasi kardeşliği, Osmanlılık unvanı altında saklı olan “medeniyet nimeti” ve “hürriyet” kavramı oluşturur. Avrupalı tarihçilerin bu gerçeği göremediklerini belirten yazar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş esaslarını dört maddede şöyle bir araya toplar:

1. Osmanlılık “bir millet ve uhuvvet-i siyasiyye”den ibaret olmasa bu heyete sığınan her sınıf halk kendi siyasi mutluluğundan memnun olmasaydı, dört yüz çadırdan ibaret bulunan bir topluluk birkaç yıl içinde büyük bir devlete dönüşebilir miydi?

2. Osmanlılığın esası, idaresi altına aldığı ahaliyi öncekinden daha fazla korumayıp önceki devletlerin çoğunda görüldüğü gibi yenilen insanları perişan ve yok etseydi, yeniçeri askeri kurularak bu yenilen milletlerin eline silah vermeye, hakim ve galip millet demek olan Osmanlılar emniyet edebilir miydi? Mihal Bey, Evrenos Bey rahmet ve fatihalarla anılır mıydı?

3. “Osmanlılık” maddî ve manevî nimetlerin en büyüğü sayılmasaydı, Sırbistan yönünden bir Haçlı ordusu geldiğinde ve Kosova Savaşı'nı açtıklarında, Köstendil hakimi olup, Osmanlılığın nasıl bir siyasi kardeşliğe dayandığını bilen Prens Konstantin, var kuvvetiyle Murad Han'ın yanında saf tutup kendi cinsinden olanlarla savaşır mıydı?

4. Osmanlı Devleti Müslümanlar nezdinde olduğu gibi Hristiyanların gözünde de saygın ve büyük kabul edilmeseydi, Timur'la savaşırken Anadolu Müslüman askerleri kaçtığı halde Rumeli Hristiyan askerleri cansiperâne bir kararlılıkla çarpışır mıydı?³²

Yazar bütün bu saydıklarından sonra şu neticeye ulaşır:

“... nice bin berahîn-i mukanni'a isbat eyler ki Osmanlılık medeniyet-i nev-i beşerin herkesi gerçekten mesûd eyleyecek olan sûret-i âhire ve cedîde-i mülûkâne ve uhuvvet-kârânesinden ibaret olup ister gönül rızasıyla olsun ister bir mağlûbiyet-i harbiyye ile olsun bir kere bu heyet içine girmiş olanlar artık diyanet ve milliyet-i kadîmeleri gibi mensûbiyyet-i siyâsiyyeleri olmak üzere dahi Osmanlılığı ez-cân u dîl kabûl ve tasdik etmişler ve ancak bu uhuvveti muhâfaza için her kâr u zârda Müslüman

³¹ Ahmed Midhat, a.g.e., s. 11-13.

³² Bu maddeleştirmeler için bkz: **Üss-i İnkılâp –Kırım Muharebesinden II. Abdülhamid'in Cülûsuna Kadar-**, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yayınları, İstanbul 2004, s. 34.

olan vatandaşlarından ayrılmamışlardır. Hattâ Osmanlılığın teşkiliyle tâ Timur-ı makhûrun ortalığı herc ü merc eylediği zamana kadar dâire-i hükûmet-i Osmâniyye içine girmiş olan sunûf-ı halkdan hiç birisinin isyân etmemiş olması dahi bu hakikati bir kat daha bedâhetle ortaya çıkaracak ahvâldendir. Zîra Timur-ı makhûr henüz tâze te'essüsünden dolayı metânet ve rasânet-i matlûbeyi istihsâl etmemiş bulunan bina-yı saltanatımızı kökünden yıkacak bir sadme ikâ'ıyla def olub gittikten ve İsâ Çelebi ve Mûsa Çelebi ve Süleyman Paşa ve Çelebi Sultan Mehmed misillü şehzâdelerin mülk ü saltanatda müstakil kalmak davâsıyla boğaz boğaza gelerek devlet kendi kuvvet-i zâtiyyesiyle yıkılmak mertebesini bulduktan sonra milliyet-i siyâsiyyemizi teşkil eyleyen gayrimüslim Osmanlılar milliyet-i cedîde-i siyasiyyelerinden memnûn ve müteşekkik bulunmayacak olsalar idi hazır Ulah ve Boğdan gibi melce-i mefsetet olan yerlerin ve bilhassa yalnız İstanbul sûru içinde muhât ve mahsûr kalan bir köhne Bizans İmparatorluğu'nun teşvikâtıyla gayrimüslim Osmanlılar milliyet-i cedîde-i siyasiyyelerini bütün bütün mahv ve nâ-bedîd edebilirler idi. Onların ise bilakis muhafaza cihetini iltizam eylemiş oldukları her vukûatın delâlet-i maddiyye ve maneviyyesiyle istidlâl olunmakta ve binâenaleyh Osmanlıların cerâd-ı musîbet gibi bu topraklara müstevlî oldukları ecnebî müverrihlerin türrehât-ı vâkı'aları sırf garaz-kârlıktan ibâret olduğu kendi kendiliğiyle meydana çıkmaktadır."³³

Bütün bu söylenenler, verilen olumlu örnekler, halihazırda yaşanan olumsuzlukların ortadan kaldırılması için geçmişteki güzel günlere dönüş olarak görülebilir. Çünkü insanlar gibi milletler de zor zamanlarında geçmişin güzel günlerine sığınmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla, Ahmet Mithat geçmişin güzel günlerinden bu günün sisli dünyasına gelmekte geçikmez ve "... vâkı'a bu günkü günde Devlet-i Aliyyenin hüsn-i emel-i ittihâd-perverisinden ve efkâr-ı âliyye-i müsâvât-güsterisinden emin olamayanlar bulunduğu gibi ibtidâ-yı hâlimiz hakkında dahi böyle bir emniyetsizlik ve itminânsızlık tarihte mukayyed kalmış ise de târîhin şu 'ûnât-ı âdiyyesine varıncaya kadar her fikranın şehâdetiyle bir daha hîn-i te'essüsümüzden beri heyet-i Osmâniyyeyi teşkil eden sunûf-ı halkı tamamıyla Osmanlı görmüş ve Osmanlı tanımış olduğumuzu ve onların dahi bizi o nazarla telakkî etmiş bulduklarını isbâta muktedir olarak istikbâlimizi dahi mâzimize benzetmek emel-i medeniyet-perestânesinde bulunmaktığımızdan bi'l-umum sunûf-ı Osmâniyân için bir mesûdiyet-i sahiha tevellüd edeceğini her munassıfa teslîm ettirebiliriz" der.³⁴

Yazar, Osmanlılıkla ilgili bütün bu ifade ettiklerinden sonra iç karışıklıklardan başlayarak, devleti sarsan sebepler, Köprülüler, sarayın durumu, III. Selim, Bayraktar Mustafa, II. Mahmut, dış etkiler, Abdülmecit ve kanuna bağlılığın önemi gibi konular üzerinde durarak geçmişten halihazıra hızlı bir akış yapar.³⁵

Üss-i İnkılâp'ın Türk fikir tarihi bakımından oldukça önemli olan "Mukaddeme-i Ulâ" kısmını bir tarafa bırakarak bu esere bir bütün olarak bakıldığında da, eserin hem dönemi hem de günümüz için de önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Tanzimat'ı hazırlayan sebeplerle başlayıp Abdülhamit'in tahta çıkışına kadar olan dönemi anlatan eserin ilk cildini, Tanpınar; "Üss-i İnkılâp'ın bu birinci cildinde asıl güdülen gaye V. Murat'ın haddizatında hürriyet taraftarı olmadığını ve deliliği dolayısıyla tahttan tabîî şekilde ayrılmış olduğunu göstermek" şeklinde özetler.³⁶

³³ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâp (Kısm-ı Evel)*, Takvimhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1294/1877, s. 16-18.

³⁴ Ahmed Midhat, *a.g.e.*, s. 18-19.

³⁵ Bu paragraftaki konu başlıklarında ve yine bu bölümdeki bazı sadeleştirmelerde aşağıda künyesi verilen kaynaktan yararlanmışır: (*Üss-i İnkılâp –Kırım Muharebesinden II. Abdülhamid'in Cülûsuna Kadar-*, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yayınları, İstanbul 2004, 316 s).

³⁶ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 452.

Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarını ele alan ikinci ciltte ise en önemli vurgu, Meşrutiyet'in ilânı, dolayısıyla "Kânûn-ı Esâsî"nin hayat bulmasıdır. Yine Tanpınar'ın ifadesiyle Ahmet Midhat Efendi bu ciltte ana düşünce olarak; "... ilân edilen meşrutiyeti ve bu yeni rejimin dayandığı Kânun-ı Esâsî'nin kefaleti altında bulunan şahsî ve siyasî hürriyeti Abdülhamit'in doğrudan doğruya kendi arzusuyla tebaasına bahşettiği bir lütuf gibi göstermeye çalışmasını" ortaya koyar.³⁷

SONUÇ

Hikâyeci, romancı ve roman sanatı üzerine düşünen insan, tiyatro yazarı, mütercim ve münekkit gibi çok yönlü edebî kişiliğinin yanı sıra doğrudan veya dolaylı olarak edebiyat, kültür ve sosyal konularla ilgili otobiyografi, monografi, biyografi, seyahatname, felsefe, pedagoji, okul kitabı vb. alanlarda da eser veren Ahmet Midhat'ın bir diğer uğraşı alanı tarihtir. Onun tarihle ilgili kitapları içerisinde; *Tarih-i Edyân* (1908), *Tarih-i Hikmet* (1912), *Tarih-i Umumî* (1878-1879), *Hace-i Evvel*'in tarih kısmı(1868), *Kâinat*(1871-1881), *Üss-i İnkılâp*(1877-1878), *Zübdetü'l-Hakayık*(1878) ve *Mufasssal*(3 cilt, 1880) ilk akla gelenlerdendir.

Üss-i İnkılâp'ın "Mukaddime-i Ulâ"sı, Osmanlıcılık ideolojisinin II. Abdülhamit'in onayından geçmiş bir beyanamesidir. Dolayısıyla resmî devlet anlayışının bir tezahürü olarak da görülebilir. Ahmet Midhat asıl eserine geçmeden önce kitabın giriş olarak kabul edilebilecek "Mukaddime-i Ula"da Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesine atıfta bulunur. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da dile getirdiği üzere yazar, Osmanlı Devleti'nin sırf bir İslam devleti anlayışına göre de; yine örfler-töreler bağlamında sırf bir Türk devleti anlayışına göre de kurulmadığını söyler. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Türklükle(millî) Müslümanlığın(dinî) değerlerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Midhat Efendi bu birleşmeyi "uhuvvet-i umumiyye-i siyasiyye"(genel anlamda siyasi kardeşlik) olarak niteler. Bu oluşumun arka planında ise, "medeniyet nimeti" ve "hürriyet" vardır.

Bütün bu söylenenler ışığında *Üss-i İnkılâp*, Ahmet Midhat'ın tarihçiliğini göstermesi, yaşanan dönemi ele alması ve Osmanlıcılık düşüncesinin kaynak eserlerinden biri olması bakımından Tanzimat dönemi sonrası Türk kültür ve düşünce tarihinin önemli başvuru kaynaklarından birisidir.

KAYNAKÇA

Ahmet Midhat Efendi, **Avrupada Bir Cevlân**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1890.

Ahmet Midhat Efendi, **Menfa –Sürgün Hatıraları-**, Haz. Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

Ahmet Midhat Efendi, **Üss-i İnkılâp (Kısm-ı Evel)**, Takvimhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1294/1877.

BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

Beşir Fuad, **İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti**, Hareket Yayınları, İstanbul 1969.

BUDAK Ali, **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

CARTER V. Findley, **Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da**, Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

DAYANÇ Muharrem, "Ahmet Midhat Efendi'nin Türklüğe Dair İsimli Önemli Bir Konferansı", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8/1, Haziran 2007.

³⁷ Tanpınar, a.g.e.

- DAYANÇ, Muharrem, “Türk Düşünce Tarihinde Osmanlılık”, **Türk Yurdu**, Sayı: 284, Nisan 2011.
- DOĞAN, İsmail, **Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar –İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler-**, Haz. Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.
- ESEN Nüket, “Ahmet Mithat: Hayat, Külliyyat”, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- ESEN Nüket, **Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası**, Kaf Yayınları, İstanbul 1999.
- KANSU Aykut, “20. Yüzyıl Başı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- KOZ Sabri, “Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri”, **Kitap-lık**, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002.
- LEVEND Agah Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK Yayınları, Ankara 1960.
- OKAY M. Orhan, “Edebiyat Teorisi, Tenkit ve Ahmet Midhat Efendi”, **Dergâh**, Ocak 2006.
- OKAY M. Orhan, “Ahmet Midhat Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1989.
- OKAY M. Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, MEB Yayınları, Ankara 1989.
- OKAY M. Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- OKAY M. Orhan, “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, **Kitap-lık**, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002.
- ONARAN Burak, “Ahmet Mithat Efendi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖKSÜZ Yusuf Ziya, **Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisân Hareketi**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- ÖZÖN Mustafa Nihat, **Türkçe’de Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- SEVÜK İsmail Habib, **Avrupa Edebiyatı ve Biz II**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1941.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1985.
- TİMURTAŞ Faruk Kadri, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, Vilayet Yayınları, İstanbul 1981.
- US Hakkı Tarık, **Ahmet Midhat’ı Anıyoruz**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1955.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1992.
- Üss-i İnkılâp -Kırım Muharebesinden II. Abdülhamid’in Cülûsuna Kadar-**, Haz. Tahir Galip Seratlı, Selis Yayınları, İstanbul 2004.
- YILMAZ Durali, **Roman Kavramı ve Türk Romancılığının Doğuşu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.